

tussen Duin & Dijk

Natuur in Noord-Holland. Jaargang 18 3 ● 2019

Gierzwaluwe

Voor het eerst zijn nestplaatsen van gierzwaluwen geïnventariseerd (2013-2017) in heel Amsterdam, Amstelveen en Diemen. Ondanks de kolonisatie van de naoorlogse stad is het aantal nestplaatsen voor het gehele gebied afgenomen.

● Dakschilden met een boeideel bieden veel nestgelegenheid. Foto: Koen Wonders.

Opkomst

In Amsterdam zijn gierzwaluwen vanaf de 18^e eeuw bekend als algemene broedvogel (Daalder, 2014). De populatie groeide mee met de stad en gierzwaluwen vonden nestholtes in muren en daken, die toen vooral uit zadeldaken bestonden met dakpannen. Er was ook genoeg voedsel voor gierzwaluwen, die leven van insecten in de lucht. Niet alleen door waterpartijen in Amsterdam, maar ook de voortdurende inpolderingen rondom Amsterdam tot in de twintigste eeuw zorgden voor stilstaand zoet water en grote hoeveelheden vliegende insecten. De gierzwaluw kon hier goed bij gedijen, want hij heeft tijdens het broeden een groot foerageergebied. Stadsuitbreidingen zorgden voor een voortdurende toename van nestgelegenheid; vooral de bouw van de 19^e-eeuwse Ring leidde tot

de grootste broedpopulatie van Nederland (BIJ12, 2017). De bouwstijl tussen 1875 en 1914 kenmerkte zich door platte daken met een dakschild met dakpannen, waarbij de bovenste dakpan werd afgesloten door een boeideel. Hierachter kunnen gierzwaluwen broeden en in korte tijd kwam er zo veel nestgelegenheid beschikbaar.

Neergang

Stadsvernieuwingen vanaf de jaren zeventig, met grootschalige sloop en renovaties, zorgden voor afname van de broedpopulatie. Een

1974). Juist deze nestplaats werd bedreigd: dakpannen werden vervangen door bitumen *shingles*, waarna de nestplaats was verdwenen. Ook werden invliegopeningen onder de boeidelen massaal afgedicht met loodslabben. Ondanks een motie in de gemeenteraad tegen het verdwijnen van dakpannen (motie Denaar 1974) bleef dit proces doorgaan. Begin jaren negentig was het grootste deel van de dakpannen vervangen (Dammen, 1994). Twintig jaar na 1973 was het stiller geworden in de lucht boven vooroorlogse Amsterdam. Als reactie

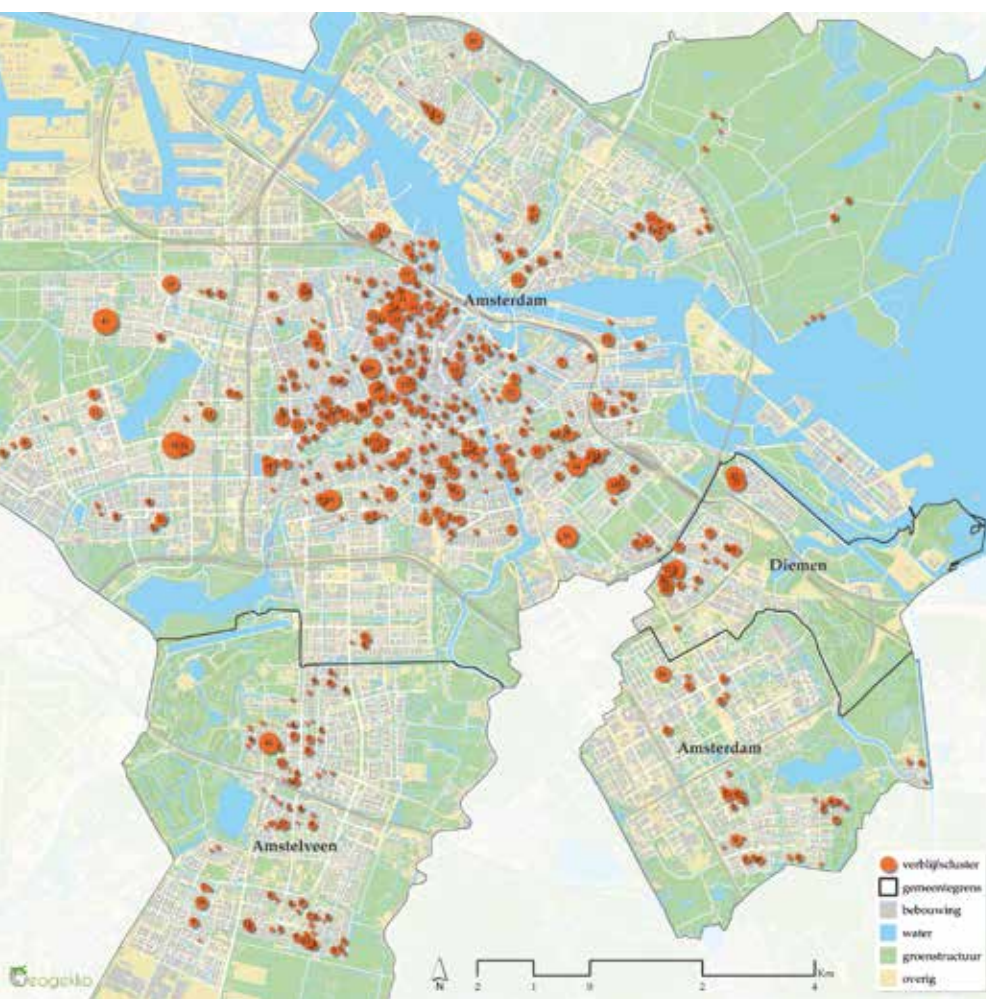
De bouw van de 19^e-eeuwse Ring leidde tot de grootste broedpopulatie van Nederland.

inventarisatie van invliegplaatsen in Oud-Zuid in 1973 toonde dat 90% van de gierzwaluwen achter een boeideel broedde (Van der Weijden,

werd in 1993 de Gierzwaluwwerkgroep Amsterdam (GWA) opgericht. Naast educatie en beschermingsacties begon GWA met een

n inventariseren

in Amsterdam, Amstelveen en Diemen

● Geïntegreerde neststenen raken steeds meer bezet door gierzwaluwen in Amsterdam (Slotermeerlaan, Nieuw-West). Foto: Koen Wonders.

● Bij actieve nesten achter een boeideel zie je meestal duidelijke poepsporen van gierzwaluwen (Noorderkerkstraat, Jordaan). Foto: Gert de Jong.

● De grootste aantallen gierzwaluwen worden nog steeds aangetroffen in vooroorlogs Amsterdam doordat oude huizen met dakpannen meer nestgelegenheden bieden. Kaart door Geogekko.

groot nestkastenproject, ondersteund door een subsidie van de gemeente Amsterdam: er werden duizenden nestkasten geplaatst en ingemetseld bij nieuwbouwprojecten.

Getalsmatige verslagen van de veranderingen zijn helaas nauwelijks voorhanden. Uit een verslag van de Gierzwaluwwerkgroep uit de Plantagebuurt: in juli 1994 telde de werkgroep avondverzamelingen van gierzwaluwen vanaf de Mazirelbrug. Er vlogen 's avonds laat steeds ongeveer 150 vogels in een groep boven

de grote kolonie van de Plantagebuurt` (Fiedeldij Dop, 1994). Recentelijk wordt deze groep op ongeveer veertig vogels geschat: een afname van ongeveer 75%. Verschillende andere waarnemers in de Jordaan en de 19^e-eeuwse Ring geven vergelijkbare percentages voor lokale afnames in vooroorlogs Amsterdam (De Jong & Wonders, 2018).

Dit is een beeld dat waarschijnlijk opgaat voor alle binnensteden van Nederland. Tegelijkertijd nam de verstedelijking toe en hebben

gierzwaluwen overall naoorlogse woonkernen gekoloniseerd (Verkade *et al.*, 2015). Het is de vraag of toenames in naoorlogse woonwijken afnames in de binnensteden kunnen compenseren. Om deze vraag te beantwoorden, hebben wij in Amsterdam, Diemen en Amstelveen nestplaatsen geïnventariseerd.

Stratificatie naar bouwperiode

In 2013 is het onderzoek begonnen in stadsdeel Centrum. Het doel ►

- Boven: Gootbekistingen zijn een belangrijk alternatief voor dakpannen, zowel in vooroorlogse als naoorlogse bouw (Van der Pekbuurt, Noord). Foto: Gert de Jong.
- Onder: Meest voorkomende nestplaatskeuze in veel naoorlogse bouw: invliegopening bij gevelpannen (Vegastraat, Noord). Foto: Koen Wonders.

was zo veel mogelijk nestplaatsen in kaart te brengen, deze te beschermen en te tellen hoeveel gierzwaluwen in nestkasten broeden (De Jong, 2014). In de jaren daarna werden achtereenvolgens de 19^e-eeuwse Ring (2014), de Ring '20-'40 (2015) en de naoorlogse stadsdelen (2016-2017) geïnventariseerd. In 2016 werd ook Diemen meegenomen en in 2016-2018 Amstelveen (beide grotendeels met naoorlogse bouw). Deze stratificatie naar bouwperiode biedt als voordeel dat de nestplaatskeuze, in een bepaalde bouwstijl, vaak hetzelfde is. Deze nestplaatskeuze was vaak al bekend bij de GWA. In 2012 werden verkennende fietstochten uitgevoerd, waardoor kolonies ook al in beeld kwamen.

Gemeente	Aantal	Opp (ha)	Dichtheid (n/ha)
Amsterdam	2.031	14.419	0,14
Centrum	450	630	0,71
West	372	943	0,39
Zuid	370	1.530	0,24
Oost	294	1.713	0,17
Noord	188	4.057	0,05
Zuidoost	133	2.044	0,07
Nieuw-West	224	3.502	0,06
Amstelveen	354	3.994	0,09
Diemen	151	1.202	0,13
Totaal	2.536	19.615	0,13

● Tabel 1. Aantallen gevonden nesten en de dichtheid per stadsdeel en gemeente (oppervlakten CBS, 2016).

Boeideel, dakpan	648	32%
Gootbekisting	395	19%
Dakpan	338	17%
Dakkapel	189	9%
Voorziening	158	8%
Muurholte	130	6%
Hijsbalk	112	6%
Boeiboord	36	2%
Anders	25	1%
Totaal	2031	

● Nestplaatskeuze gierzwaluw in Amsterdam (2013-2017).

Broedseizoen

Het broedseizoen van gierzwaluwen is ingedeeld in verschillende periodes. In de loop van april komen de eerste gierzwaluwen aan, maar pas begin mei maken de groepjes giervluchten bij de nesten. Ze zijn bij mooi weer luidruchtig en dan zijn de broedkolonies gemakkelijk te vinden. Tot ongeveer 20 mei zijn er alleen volwassen broedvogels. Daarna wordt het drukker bij de kolonies en nemen de giervluchten toe omdat dan de niet-broeders (voornamelijk tweede- en derdejaars) zijn aangekomen. Deze subadulte vogels (pakweg 50% van de populatie) broeden nog niet, maar zoeken een toekomstige broedplek uit. Hun aantal is variabel en in de lucht zijn ze niet te onderscheiden van volwassen vogels. Hierdoor kan je de broedpopulatie niet tellen met vluchtellingen.

gierzwaluwen geluid maken op het nest. Als de jongen opgroeien, kun je zelfs duidelijk gepiep horen als ze gevoerd worden. Een derde manier om nestplaatsen te bepalen is via de poepsporen. Alle waarnemingen van nesten (aantal, type en locatie) werden vastgelegd in GIS. Daarnaast werden de nestplaatsen gefotografeerd en in een fotobestand opgeslagen.

Resultaten

De verspreidingskaart maakt duidelijk dat we de grootste aantallen hebben vastgesteld in vooroorlogs Amsterdam. Buurten in de Jordaan, Oud-West en Oud-Zuid hebben daarbij de grootste dichtheden (tabel 1). In de Ring '20-'40 en in naoorlogse stadsdelen zijn de dichtheden steeds lager en is de verspreiding onregelmatiger. Enkele grote kolonies bepalen het

De trefkans is geanalyseerd met behulp van een telling door twee onafhankelijke waarnemers. Hieruit bleek dat ongeveer 25% van de broedparen gemist werd

Volgens de standaardmethode begin je pas in juni met inventariseren (BIJ12, 2017). Maar wij voerden in mei al een verkenningsronde uit, waarbij alle straten in het onderzoeksgebied werden afgefietst. In juni en juli, als er volop wordt gebroed, werd dit herhaald, om in detail alle invliegplaatsen te registreren.

Wat telt als nestplaats?

Behalve door het waarnemen van invliegende vogels, kunnen nesten ook worden gelokaliseerd doordat

beeld in Zuidoost, Nieuw-West, Noord, Diemen en naoorlogs Amstelveen. Het aanbod van nestgelegenheid bepaalt deze verspreiding: het gros van de naoorlogse gebouwen biedt namelijk geen geschikte holtes of invliegopeningen. De nestplaatskeuze voor Amsterdam laat zien dat de meeste gierzwaluwen nog steeds broeden achter een boeideel of in een andere dakpan-gerelateerde nestplaats (figuur 1). In de naoorlogse buurten zoals Zuidoost, Diemen en Amstelveen, bevinden de nestplaatsen zich

De gierzwaluw heeft een enorm verspreidingsgebied dat grote delen van Europa, Azië en Noord-Afrika omvat. Het is een holtebroeder, die oorspronkelijk in rotsspleten en boomholtes zijn nest maakte. In Nederland broedt de gierzwaluw uitsluitend in gebouwen en het is niet bekend waar en wanneer deze omschakeling precies plaatsvond. We nemen aan dat deze cultuurvolger niet in de huidige dichtheden voorkwam voordat er op grotere schaal steden gebouwd werden. Het aanpassingsvermogen van deze soort heeft waarschijnlijk geleid tot grote toename van de populaties tijdens de afgelopen eeuwen.

● Gierzwaluwen gebruiken hijsbalken van grachtenpanden als nestplaats. Foto: Gert de Jong.

achter de kantpannen/gevelpannen van rijtjeshuizen uit de jaren tachtig-negentig, terwijl in Nieuw-West grote kolonies bij regenpijpen in dakgootbekistingen broeden.

Discussie

De meeste gierzwaluwen in Amsterdam broeden nog steeds in de vooroorlogse buurten. Een deel van de populatie heeft zich verplaatst naar naoorlogse stadsdelen (ongeveer 27%, tabel 1). Het landelijke Meetnet Urbane Soorten (MUS)-project, dat loopt sinds 2007, bevestigt dit beeld ook voor de rest van Nederland (SOVON, 2016). Aangezien de afname in vooroorlogse buurten aanzienlijk is (75%), kunnen we aannemen dat de afname slechts gedeeltelijk is gecompenseerd met groei in naoorlogse bouw. De conclusie is dat sinds 1973 de gehele Amsterdamse populatie grofweg is gehalveerd. Het gevonden aantal nestplaatsen geeft niet de werkelijke populatiegrootte weer, immers, er worden ook nesten gemist tijdens het veldwerk. De trefkans is geanalyseerd met behulp van een telling door twee waarnemers, onafhankelijk van elkaar in hetzelfde deelgebied. Hieruit bleek dat ongeveer 25% van de broedparen gemist werd. Daarmee is een schatting gemaakt van de daadwerkelijke populatiegrootte: 2.600 (2.200-3.400) broedparen voor Amsterdam (De Jong & Wonders, 2018). In 1973 schatte Van der Weijden de popula-

tie op 4.500 (1.500-7.500). In 2017 is stadsdeel Centrum opnieuw gemonitord. De vier grootste kolonies bevinden zich allemaal in 19^e-eeuwse panden en worden al sinds begin jaren negentig beschermd door de GWA. Er is een lichte toename geconstateerd ten opzichte van 2013. Dit is deels verklaarbaar door het betere weer in 2017, maar mogelijk helpt de bescherming ook echt. Zo is recentelijk groot onderhoud op het Marnixplein en de Goudsbloemstraat (eigendom van woningcorporatie Ymere) na overleg buiten het broedseizoen gedaan. In ieder geval lijkt de afname gestopt. Uit de monitoring van het Centrum bleek ook dat het percentage broedparen in nestkasten is toegenomen van 12% naar 14%. In geheel Amsterdam broedt 8% van de populatie in nestkasten. In Amstelveen zelfs 14%, dankzij een succesvol project in de Sint Josephlaan. Vooral geïntegreerde neststenen zijn recentelijk een succes. Op bijvoorbeeld het Heinekenplein (De Pijp), in de Ecowijk (Staatsliedenbuurt) en op Sporenburg (Oost) zijn neststenen bezet met gierzwaluwen, nadat er al vele jaren huismussen in hebben gebroed. Dit kan veroorzaakt zijn doordat andere nestplaatsen verdwijnen door renovaties en dat gierzwaluwen dan kiezen voor nestkasten die er al hangen. Huismussen en ook spreeuwen profiteren overall van de nestkastprojecten voor gierzwaluwen. Dit ondersteunt

het streven van de gemeente Amsterdam om natuurinclusief bouwen te stimuleren.

Gert de Jong
g.d.c.dejong@gmail.com
Koen Wonders
kgawonders@gmail.com

Literatuur

- BIJ12, 2017. Kennisdocument gierzwaluw *Apus apus*. Versie 1.0, BIJ12, juli 2017.
- DAALDER, R., 2014. De Gierzwaluw. Atlas contact.
- DAMMEN, T., 1994. Gierzwaluwen in Amsterdam. Afstudeerscriptie Hogeschool Holland, Diemen.
- FIEDELDIJ DOP, J.M., 1994. Gierzwaluwnieuws uit de plantage: september 1994.
- JONG, G.D.C. DE, 2014. Inventarisatie van gierzwaluwen in stadsdeel Centrum en evaluatie van plaatsing van nestvoorzieningen. Gert de Jong Ecologisch Adviesbureau, Amsterdam.
- JONG, G.D.C. DE & K. WONDERS, 2018. Inventarisatie van gierzwaluwen in Amsterdam, Amstelveen en Diemen. Vijf jaar onderzoek aan de nestplaatsen (2013-2017). Gert de Jong Ecologisch Adviesbureau, Amsterdam.
- KEIJL, G., 2004. Gierzwaluwen in Amsterdam... maar hoeveel? *Limosa* 77: 121-130.
- MOL, P., 2017. Gierzwaluw Inventarisatie Project Noord-Holland 2012-2016. Rapport Landschap Noord-Holland.
- SOVON Vogelbalans 2016. Thema Stadsvogels.
- VERKADE, H., J. JACOBS, A.S. MARIJNIS & H. VAN DIJK, 2015. 20 jaar Gierzwaluwen inventariseren in Noordwijk. *Limosa* 88(4): 162-172.
- WEIJDEN, W.J. VAN DER, 1974. Gierzwaluwen van Amsterdam in gevaar. *Het Vogeljaar* 22(3): 765-770.